

د ارزاني خويشکي د کلام د ځني لرغونو پښتني لغاتو څېړنه او سپړنه

THE ANCIENT PASHTO WORDS IN ARZANI KHAISHKI'S POETRY: AN EXPLORATORY AND ANALYTICAL REVIEW

ډاکټر شکرية قادر

اسسټنټ پروفیسر شعبه پښتو عبدالولی خان یونیورسٹی مردان ۱

ډاکټر بادشاه روم

ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبه پښتو یونیورسٹی اف ملاکنډ ۲

محمد انور

پي ایچ ډی سکالر شعبه پښتو یونیورسٹی اف ملاکنډ ۳

Abstract:

Arzani Khaishki, the pioneer poet of the second era of Pashto poetry, is recognized as Pashto's foremost literary figure. As a devoted follower and caliph of Bayazid Ansari, Arzani Khaishki stood out in an era when Pashto literature was significantly influenced by Arabic and Persian. Distinguishing himself from his contemporaries, Arzani Khaishki made a conscious effort to employ pure Pashto words in his poetry, thereby preserving the linguistic heritage of his time. His work is invaluable, capturing and maintaining the Pashto vocabulary and dictionaries that have since become obsolete. This article sheds light on these ancient words, offering a rich resource for researchers and students of Pashto literature to deepen their understanding and appreciation of the language's historical development.

Keywords: Arzani Khaishki, Pashto, 2nd era, pioneer poet, usage of pure Pashto, words, vocabulary, linguistic, heritage,

ارزاني خويشکي د پښتو شاعري د دويم دور هغه ستره نامه ده چې په يو ځای ورته ډېر ځانگړتياوې حاصلې دي . لکه د پښتو شاعري ورومې صاحب ديوان شاعر دے، د غزل د روايت بنسټگر، پښتو کښې د الف نامې په شکل کښې د يو ځانگړي صنف ابتدا کوونکے، د جديد نظم د تعريف تر مخه داسې نظمونه ليکل چې د يو مرکزي خيال نه چورلي، په دې بنياد هغه د موضوعاتي نظمونو او ورسره د حکايتي ادب سرخيل هم دے . هم دا رنگه د تصوف منظم بيان او د دې د پاره داسې نوي اصطلاحات په کار راويستل چې وروسته ورپسې ليکوالو ترې هم گټه پورته کړه، د ارزاني په تيز نظر، علميت او ژوره مشاهده گواهي ورکوي.

د ارزاني خويشکي چې په کوم اوان ژوند کولو که مونږ ددغه دورې د ادبياتو لساني څېړنه کوو نو په دې نتيجه به رسو، چې د پښتو په پنځونو د عربي، فارسي او هندي جوت اثرات پرېوتې دي . سره ددې چې د ارزاني خويشکي په کلام هم دغه اثرات ليدې شي، خو د هغه يو هنري کمال دا دے چې پخپله شاعري کښې ئې خالص پښتني لغات او ټکي خوندي کړي دي . چې څه خو اوس خلقو هېر کړي دي او په معنو ئې هم نه رسي،

ولې څه پکښې اوس هم خلق پکاروي . د پښتو دغه سوچه لغات استعمالول که یو خوا د ارزاني خویشکي د مورنۍ ژبې سره بې کچه مینه او تراؤ په گوته کوي نو بل خوا دا خبره هم رامخې ته کوي چې هغه په هندوستان کښې هم دنورو ژبو په درز غوبل کښې د خپلې ژبې لمن نه پرېږدي او سوچه کلي وال ټکي ژوندي ساتي . دغه هغه د خپل افغانیت د ویاړ اظهار ځای په ځای پخپلو شعرونو کښې نور هم په ډول ډول طریقو سره کړی دے . دلته د هغه په کلیاتو کښې د استعمال شوؤ سوچه پښتني لغاتو او ټکو یوه اجمالي جائزه اخلو ، په دې چې ددغه لغاتو پکارونه هغه ښه په خلاص مت کړي ده ، او بې شمیره دي خو په دې مقاله کښې ئې مونږ په لاندینو ټکو او لغاتو اکتفا کوؤ .

ننگولۍ:

د ریاب لغت تر مخه ننگولۍ ، پخکړۍ ، ترکاری ، سالن ، لاونن ، یا ننگولۍ ۱

د پښتو ژبې خالص تور دے چې اوس ئې هم پښتانه د پخکړي دپاره په عام ژوند کښې پکاروي . هم دا رنگه د نورو ژبو د اثر د لاندې پښتانه په امروزه ژوند کښې د دې دپاره نور یو شمېر ټکي لکه سالن ، کړي ، ترکاری وغیره هم استمالوي وي . ارزاني خویشکي په خپل کلام کښې د ځناورو او انسانانو د قوت د منبعو موازینه کوي چې یو ته قوت د وښو نه ورځي او بل ته اننگولۍ د اناج نه تر لاسه کېږي - وائي

د چاقوت ئې له وښو کړو

د چاننگولۍ له اناج ه ۲

لېو:

لېو د پښتو سوچه ټکے دے . دې ته اڅپر هم وئیلې شي . ۳ کله چې خاوره خټه کړې شي او بیا په هغې سره د کوټې چت یا دېوالونه لېواهلې شي . لېو به اوس په ډېرو کمو علاکو کښې پاتې وي ځکه چې د سیمتو د راتلو سره اوس خلق پلستر او لنتیر کوي ، هم له دې امله نو ځکه لېو نه پېژني . لېو به یو سوري یا شاپر ځای د مکمل بندولو دپاره هم کوؤ . ارزاني خویشکي په یو شعر کښې هم د دارنگې لېو ټکے راوړی دے . وائي

د زړه کوڅه مـ لېو د ه

په خپل رحم یې کـ پر ه وازه ۴

پہ دی شعر د وازہ تکرے کوم چہ د پرانستلو، پراخہ کولو پہ معنو کنبی کارول شی۔ د سوچہ پنبستو توری
پہ توگہ د شعر بنکلا جو کرے شوے دے یرہ : د پنبستو خیل تکرے دے چہ د مبلو د مونث دپارہ پکارولہ شی
یرہ :

یڑہ ، یرہ د مبلو مادہ ، ۵ یرہ اصطلاحاً " مونر د لہری د متضاد پہ معنو کنبی کارؤ ، خو ارزانی خویشکی
پہ خیلو حقیقی معنو کنبی استعمال کرے دے او د مبلو د مادہ پہ توگہ ئی راوہی دے . وائی

دا نفسک دہ تہ ورہ یہ
دے بندی لہرہ پہ لہرہ " ۶
سکولل او بیاتی :

دا دوارو د پنبستو سوچہ کلمات دی . سکولل ، سکول ، بیاتی کول ، پرکول ، توہل ، منبل ۷ : سکولل
یوہ لرغونہ کلمہ دہ . چا چہ گہی یا نور دا رنگہ خاروی ساتلی وی ، نو ہغوی تہ معلومہ دہ چہ د تو دوخہ پہ
شروع کبہ د دغہ خاروؤ نہ وری لہری کول غواہی . دغہ عمل تہ سکولل وئیلے شی . دغہ شان د خوند خبرہ دا دہ
چہ د سکوللو د عمل د پارہ د قینچی پہ خاے سوچہ پنبستو لغت بیاتی (بہتی) ہم راوہیے شوے دے . ارزانی
خویشکی دغہ دوارہ لغات د تصوف پہ مباحثو کنبی خاے کری دی . دا شعرونہ ئی ولولہ .

د کامل تلقین بیاتی کپہ
د گمان لنگی پری سکولہ ۸
د نفی لام بیاتی واخلہ
د نفی خدای لنگی سکولہ ۹
دارینتیا وبنادہ شولہ
کہ د نوس ہوا پری سکولہ ۱۰

مہرہ :

خبستن ، خاوند ، سرے ، د ورو پلار ، ۱۱ مہرہ ہم سوچہ د پنبستو تورے دے ، فارسی کنبی ددی
متبادل مرد دے . مہرہ پنبستو کنبی د تکرہ ، بہادر او متور دپارہ ہم پکارہری خو عام طور د بنخہ یاو عورتہ د
مذکر دپارہ مستعمل دے ، دغہ رنگہ دمہرہ دپارہ د خبستن ، خاوند ، مجازی خداے وغیرہ تکی ہم پہ
استعمالولہ شی . ارزانی خویشکی دغہ زور تکرے د دی پہ دا ھول خوندی کرے دے .

من سلم به يي حال شينه
 كه مپرء دے كه عورت ه ۱۲
 داشناحت نن فرض شوے
 په مپرء هم په عورت ه ۱۳

كله :

كلول معني 'خړول' ، ۱۴ كله يا كلول د وينتو صفاكولو ته وائي. اوس ددې دپاره خريل يا خړول كلمې پكارولې كېږي . خو پخوا د دې د پاره د كلولو تورے كارولې شو . چې چا به چرته داسې كوم چا د شرم كار وكړو ، نو خپلوانو او عزيزانو به يې وئيل چې ږيرې دې رانه كل كړې . ږيره كلول اوس هم محاورتا "مستعمل ده ، چې پښتانه ئې پخپلو خبرو كښې راوړي . ارزاني خویشكي دا ټكے په خپل كلام كښې په داسې ښكلي ډول ځاے كړے دے .

هر چې بي مولي بل ستائي
 دهغه وده ږيره كله ه ۱۵
 هر تررك د حلق طلب كره
 دهغه ودي ږيره كلي ۱۶

ورے :

ورے معني 'بار (بوجه)' ۱۷ د زړه كلمه ده . چې په لرغوني وختونو كښې د بار ، پېټې يا بوجه په معنو كښې كارولې شو . دغه ټكے اوس هم زاړه پښتانه هم په دغه معنو كښې استعمالوي . د پښتو په مثل كښې په دا ډول راغله دے چې "خريار كړه ، خپل ورے ږيرې بار كړه" . ارزاني خویشكي د وحدت او كثرت په بحث كښې داسې راوړے دے .

د دوی ورے كړه لري
 د وحدت كوڅه ده تنگ ه ۱۸

خړوے سيے :

د سپو بلها قسمونه دي چې يو پکښې خورو سپه هم دے ، دا هغه سپي ته وائي چې هر چاته خوله اچوي۔ ۱۹ خپل پردے نه پېژني خو په هر اشنا نااشنا چک لگوي . او دا رنگ دخپل خوي او عادت نه د مجوري خرگندونه کوي . ارزاني خویشکي دا لغت د نفس د پاره په ډير بنکلي انداز پخپل کلام کښې ځاے کړے دے۔

نوس پلیت خورو سپه دے
پاک به نه شي بي د باغه ۲۰

هم دا مضمون ارزاني خویشکي بل ځاے داسې بيان کړے دے۔

که دي نوس ديوٹ هوس کا
رایه گوري مئه غپره ۲۱

نسیا:

نسیا یا نسیه ، پور ۲۲ چې نسیان نه اخستې شوي بنکاري . نسیان د هېرې رنځ دے . خو پښتانه نسیا د قرض په معني ' کښې اخلي ، ځکه چې قرض داسې خيز دے چې څوک ئې هم واخلي نو بيائې د هېرې په تاخ (طاق نسیان) کښې رږدي . نن سبا مونږ نسیا دپاره دقرض تکرې پکارو ، کوم چې عربي توره دے او دومره عام کارول کېږي چې څوک هډو نسیا پېژني هم نه۔ خو ارزاني خویشکي په خپل کلام کښې نسیا د قرض دپاره خوندي کړے دے۔

ستا په کور کښې خزینه ده
په هر دم ئې شه جویا
سودارو که مه کپره پوکه
لاس وکاره د نسیا ۲۳

سپڼسي او رېشل :

سپڼسي په نري ځاے شلېږي ، په سېر کښې ئې لا پوني نه رېشلې ، بنل ، تاو هل ، ۲۴ سپڼسي او رېشل دواړه د پښتو زاړه تکي دي . سپڼسي د سڼو نه چې کوم مزي ويستلې شي هغې ته وائي او رېشل دغه مزي د بوره

کول ، غړلو ته تياره ولو ته وائي . دغه دواړه ټکي اوس متروک دي خو ارزاني خویشکي پخپل شعر کښې محفوظ کړي دي .

د يقين سپڼسي دې سست دي

نن ئې مـزې کړه وربشه ۲۵

چارچوبی

غسل خانه ، پاخانه ۲۶ چارچوب مطلب هاغه ځاے چې هغه د څلور چوبونو په مدد سره جوړ کړې شوې وه . ددغه څلور اودرولې شوو چوبونو نه به ئې توتې تار کړې وې . د پردې يو ځاے به وه چې هلته به بنيادمو دغسل يا لامبلو کار کولو ، وروسته دغه چارچوبی د گټوختو نه هم جوړه کړې شوه خو اوس که يو خوا د چارچوبی ټکي ځاے لپترين ، غسل خانې ، واش روم وغيره ونيولو ، نو ورسره د دغه په جوړښت کښې پوره بدلون راغے . په جماعتونو کښې به هم دغه رنگ د لمبلو لپاره ځاے جوړوے شو . ارزاني خویشکي دا ټکے د يو حديث په حواله کښې داسې راوړے دے .

دا دنيـا پـه حـديـث کښـې
چارچوبی د ده نـومـرې ۲۷

سکڼل:

پرېکول ، غوڅول ، ۲۸ سکڼل هم سوچه پښتو ټکے دے چې د پرېکولو (په خاصه توگه چې خرخه مار جامې پرېکوي) په معني کښې راځي . د ارزاني خویشکي په کلام کښې يې استعمال په ډول شوے دے .

تـه پـه لـا نـفـي و سـکنه
د خنـاس دواړه څانگـونه ۲۹

بنبل:

مطلب بمبل ، ۳۰

بنبل يو سوچه پښتو لغت دي چې زياتره د فصل سره تړلے کارول کېږي. يعنې د مثال په توگه مونږ وايو چې د جوار بوتې بنبل وويستل. شايد چې په شعر کېنې د ارزاني نه پرته چا دا تکرے راوړے وي.

د منصور پوه سر ولاړه
د انالوي ه بنبله ۳۱

جغ:

د لرگي هغه پلنه او اوږده تخته چې د ايوط او کولبې په وخت کېنې د غوايانو په غاړه کېنې اېښودله کېږي. ۳۲ د ايوي دپاره جغ لازمي آله ده. ځکه چې د جغ نه بغير ايوه کول ناشوني ده، د جغ په ذريعه غوايان ايل کولې شي. د غوايانو په ځاے او توازن ساتلو لپاره د هغوي په څټونو يو لرگے ږدي چې جغ ورته وائي. اصطلاحاً جغ د يو چا د پابند کولو يا ايل کولو دپاره استعمالېږي. ارزاني خویشکي هم جغ په دغه معنو کېنې راوړے دے. وائي

ارزاني وي وي قبول کړه
غاړه مے غړول ه جغه ۳۳

لته:

لته وهل، په لتو وهل، د خر لته وغيره يعنې لته يو سوچه پښتو لغت دے. ارزاني داسې په کلام کېنې ځاے کړے دے.

دے هادي دے څوک په لار کا
څوک وهي د ضل په لته ۳۴

بوره:

بوره په پښتو کېنې هغه زنانه ته وائي چې زوے يې په ماشومتوب کېنې مړ شي. ۳۵ ارزاني خویشکي دا مضمون په ډېر ښکلي انداز سره راوړے دے.

چہی موجود شہہ ئی پربنہود
پہہ ہبغوشوشوہ ادی ہورہ ۳۶

پرغز

غوصہ ، قہر کاوڑ ، عصبانیت ، ۳۷ د پر معنی 'وزریا وزری دہ او غز د غزولو مختصر شکل دے . دا
دانسان ہغہ کبفیت یا حالت وی چہی ہغہ پکنہی د خہ انتقام اخستلو دپارہ خیلہی وزری یعنی لاسونہ خوارہ کپری
او دومرہ غصہ ئی واخلی چہی دغہ عملی کولو تہ بی تابہ شی . ہسہی ہم مونہ پہ امروزہ ژوند کنبہی وایو ، سم
پرغز ورتہ نیلولی یم یا نیولے دے وغیرہ -

(تہ) دلانفی نوم واخلہ
پرری زرہ خلاص کرہ لہ پرغزہ ۳۸

د ارزانی خویشکی دغسی پہ خروارونو کلمات ، تکی او لغات سنبال کپری شوی دی چہی ہغہ خالص
پنہنی دی . چہی پہ ہغہ وخت کنبہی مستعمل وو او ہر خہ پرہ پوہیدل او د پنہنو پننگہ پرہ درنہ وہ خود وخت
تہرہدو سرہ سرہ د نورو ژبو پہ اثر پنہنو دغہ خیل او سوچہ تکی د خولی نہ وچول او متبادل لغات ئی خیل کپل
د ارزانی خویشکی د کلام دغہ ارزنبت او قبمت پخیل خاے مسلم دے چہی د پنہنو خیل دغہ لغات ئی د
تلیاتی دپارہ پخیلہ سینہ کنبہی خوندی کپل .

حوالہ جات (References)

1. قلندر مومند ، فرید صحرائی ، پنہنو لغت دریاب ، تپکست بک بورڈ پبسنور ، ۱۹۹۴ء ، ۱۲۵۴ مخ
2. د ارزانی خویشکی کلیات ، (سمونہ او خپنہ ڈاکٹر پرویز مہجور خویشکی) جدون پرنٹنگ پریس ،
پبسنور ، کال جون ۲۰۰۵ء ، مخ ۲۴۲
3. اریانہ ، پنہنو پنہنو سیند ، د علومو اکڈمی ڈژبو او ادبیاتو انسٹیوت ، ۱۳۸۹ ، ۹۶۶ مخ
4. د ارزانی خویشکی کلیات ، (سمونہ او خپنہ ڈاکٹر پرویز مہجور خویشکی) ۲۴۵ مخ
5. لغت دریاب از قلندر مومند ، فرید صحرائی — ۱۳۲۰ مخ
6. د ارزانی خویشکی کلیات ، (سمونہ او خپنہ ڈاکٹر پرویز مہجور خویشکی) ۲۵۱ مخ
7. صمیم ، محمد اصف ، د عبد لحمید بابا کلیات ، دانش خپرنڈویہ پبسنور ،

a. ۲۰۰۷ء ، ۶۲۰ مخ

8. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۹۶ مخ
9. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۳۰۶ مخ
10. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۳۶۰ مخ
11. پوهاند زيار، پښتوسيندگي. همانيزونه، د پښتو خان، ې ملگري، ۱۹۹۴ء، ۱۵۵ مخ
12. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۳۳ مخ
13. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۶۲ مخ
14. پښتو- پښتو تشرېحي قاموس، د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز، ۲۰۰۵ء،
خلورم ټوک، ۲۵۴۹ مخ
15. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۴۲۳ مخ
16. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۶۳۲ مخ
17. خټک، يار محمد مغموم، پروفېسر، د خوشحال بابا کليات، يونيورسټي بک ايجنسي پېښور،
۲۰۱۶ء، ۱۵۳۴ مخ
18. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۹۱ مخ
19. کاکاخېل، بهادر شاه ظفر، ظفر الغات پښتوپښتو اردو لغت، يونيورسټي بک ايجنسي پېښور،
۲۰۱۶ء ۷۰۲ مخ
20. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۲۶ مخ
21. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۲۲ مخ
22. رشاد، عبد الشکور پوهاند، د دولت لوانې د پوان، دانش خپرندويه ټولنه پېښور، ۲۰۱۲ء، ۵۸۶ مخ
23. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۲۲ مخ
24. کاکاخېل، بهادر شاه ظفر، ظفر الغات پښتوپښتو اردو لغت، يونيورسټي بک ايجنسي پېښور،
۲۰۱۶ء ۵۵۹ و ۸۹۹ مخونه
25. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۲۲۲ مخ
26. ظفر الغات از ميا بهادر شاه ظفر کاکا خېل، ۵۵۳ مخ
27. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۶۱۳ مخ
28. خټک، يار محمد مغموم، پروفېسر، د خوشحال بابا کليات، يونيورسټي بک ايجنسي پېښور،
۲۰۱۶ء، ۱۴۵۵ مخ
29. د ارزاني خويشکي کليات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي، ۶۲۰ مخ

30. پښتو- پښتو تشرېحي قاموس ، د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز ، ۲۰۰۵ء ،
ورومې ټوک ، ۲۹۲ مخ
31. د ارزاني خویشکي کلیات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرویز مهجور خویشکي ، ۶۲۳ مخ
32. پښتو- پښتو تشرېحي قاموس ، د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز ، ۲۰۰۵ء ،
څلورم ټوک ، ۸۸۱ مخ
33. د ارزاني خویشکي کلیات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرویز مهجور خویشکي ، ۲۲۱ مخ
34. د ارزاني خویشکي کلیات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرویز مهجور خویشکي ، ۲۶۱ مخ
35. ژړک ، محمد صادق ، د عبدالرحیم هوتک دیوان، دانش خپرندویه ټولنه ۲۰۱۳ء ، ۳۴۷ مخ
36. د ارزاني خویشکي کلیات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرویز مهجور خویشکي ، ۲۲۱ مخ
37. پښتو- پښتو تشرېحي قاموس ، د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبياتو مرکز ، ۲۰۰۵ء ،
ورومې ټوک ، ۴۴۵ مخ
38. د ارزاني خویشکي کلیات، (سمونه او خپرنه ډاکټر پرویز مهجور خویشکي ، ۲۶۸ مخ